

Nopa Padous

Nopa Padous

**Het kaboutermanuscript van
J.H.W. Eldermans**

Wilmar Taal

Schrijver: Wilmar Taal

Coverontwerp: J.H.W. Eldermans

ISBN: 9789465462738

© 2026 Wilmar Taal. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestanden of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur. De afbeeldingen in dit boek zijn gebruikt met toestemming van de rechthebbende, Jeannet Richel.

Inhoud

Voorwoord.....	5
1 Kabouters in de Nederlandse Volksverhalen	7
1.1 De overeenkomsten tussen kaboutersagen en Keltische glasvondsten	9
1.2 Kabouters in Gelderland	11
1.3 Kabouters in De Peel en Noord-Brabant	18
1.4 Kabouters in het overige Nederland	22
2 J.H.W. Eldermans en de kabouters.....	24
2.1 Nunspeet	25
2.2 Het begin van een fascinatie?	38
2.3 De terugkeer naar Den Haag.....	46
2.4 Kabouters zien? Anders kijken!.....	51
3 Het manuscript: een beschrijving.....	54
4 De bronnen van J.H.W. Eldermans	59
4.1 Literaire bronnen van J.H.W. Eldermans	60
4.2 Magische bronnen van J.H.W. Eldermans	63
4.3 Ooggetuigen spreken met Eldermans.....	70
4.3.1 Waarnemingen in De Peel	71
4.3.2 <i>Kabouterwaarnemingen op Guernsey</i>	84
4.3.3 Kabouterwaarnemingen op de Veluwe	86
4.4 Kabouterwaarnemingen in Twente	99
5 Theorievorming over kabouters.....	126
5.1 Het ontstaan van de kabouters.....	126
5.2 De Pygmee-theorie	132
5.3 De etherische theorie	134
5.4 De theorie van kaboutermigratie	138

6	Het kaboutermanuscript in detail	144
6.1	Bouwwerken vermeld in verband met kabouters	144
6.2	Cultuur rondom kabouters	147
6.3	Eetgewoonten van de kabouters	149
6.4	Kabouters en folklore.....	156
6.5	Kabouterfysiologie	159
6.6	Gereedschappen van de kabouters	163
6.7	Gedrag van de kabouters	175
6.8	Kleding en schoeisel.....	182
6.9	Lezen en schrijven.....	188
6.10	Magie om kabouters te lokken	196
6.11	Magie om schatten te zoeken	219
6.12	Magie om kabouters af te weren	232
6.13	Het kaboutermanuscript: diversen	249
7	Het Kaboutermanuscript: een conclusie	264
	Illustraties	274
	Literatuur	274
	Geraadpleegde archieven en bibliotheken	280
	Geraadpleegde websites	281

Voorwoord

In 2019 verscheen het eerste boek uit de kaboutertrilogie *The Gnome Manuscript*, een werk dat op verzoek van Peter Hewitt, toen nog werkzaam als manager van het *Museum of Witchcraft and Magic* in Boscastle tot stand is gekomen. Het meeste onderzoek ervoor was al afgerond, er zou nog wat literatuuronderzoek moeten plaatsvinden en een aantal locaties moesten opnieuw bezocht worden, maar het boek schreef zich als het ware vanzelf. Het was op de Engelse markt gericht, dus het grootste deel bestond uit vertalingen van Eldermans' geschriften in het Nederlands. Voor het eerst werd het manuscript leesbaar voor een Engels publiek, maar een Nederlandse bewerking ervan zou weinig hout snijden. Daartoe moest er een nieuw boek geschreven worden. Dit heb ik in 2025 ondernomen na het voltooiën van het manuscript voor *Kan ik hier een UFO melden?* dat op 2 december 2025 is gepubliceerd.

Voor dit boek heb ik gekozen voor een nieuwe titel, *Nopa Padous*, naar de spreuk die op een pentakel van geitenleer moet worden getekend om je te beschermen tegen de wraak van de aardgeest, zoals gepubliceerd in de grimoire *De Sleutels van Salomo*. Eldermans vermeldt dit regelmatig in zijn manuscripten, het is kennelijk een magische handeling die diepe indruk op hem heeft gemaakt. In dit boek wordt niet het volledige kaboutermanuscript behandeld, voornamelijk omdat het volledige manuscript in de trilogie bij Troy Books is gepubliceerd, maar ook omdat er in het manuscript behoorlijk veel herhaling zit. Daarnaast is de cultuurhistorische waarde van het manuscript minimaal omdat de informatie die Eldermans deelt, in grote lijnen tot *invented tradition* kan worden gerekend. Omdat er toch een roep om een Nederlandse versie van dit werk bleef bestaan, hoop ik met *Nopa Padous. Het kaboutermanuscript van J.H.W. Eldermans* in een behoefte te kunnen voorzien.

Het boek sluit naadloos aan bij mijn eerder publicatie *De Zwijgende Toehoorder. Leven en Werken van J.H.W. Eldermans*, waarmee dit boek overigens ook een stukje overlap vertoont, maar dat is onvermijdelijk als je met een persoon zoals Eldermans te maken krijgt. Hij schijnt een markant persoon te zijn geweest, voornamelijk afgemeten aan de aan adoratie grenzenden bewondering die mensen als Hans Schalkwijk en Johan Montenberg voor hem koesteren. Eenzelfde bewondering kunnen we toeschrijven aan enkele leden van de Werkgroep Het Ronde Huis 2, die met veel trots de aankoop van een ingelijst werk uit de collectie Eldermans op hun site aankondigden, welke zij uit een veiling van de collectie van het Rob Scholtemuseum hebben verworven. Zij schrijven de afbeelding toe aan Eldermans, maar deze tekening vertoont geen van de stijlkenmerken die eigen zijn aan Eldermans.

Zijn kleindochter heeft mij tijdens een bezoek aan haar woonplaats Benest in zuidwest Frankrijk ooit toevertrouwt dat haar grootvader een gloeiende hekel had aan mensen die het altijd maar met hem eens waren, en dat hij bewondering kon opbrengen voor mensen die zijn denkbeelden ter discussie durfden te roepen. In die gedachte hoop ik dat Eldermans vanuit het Hiernamaals met een glimlach op zijn gezicht naar de schrijver van dit werk zal kijken, want ik ben het in grote lijnen niet met Eldermans eens. Dat hij een indrukwekkend oeuvre heeft nagelaten, valt niet te betwisten, zijn werken zijn van een grote schoonheid en hoge kwaliteit, maar of de man een autoriteit op het gebied van het occulte te noemen is, durf ik openlijk te betwijfelen. Desalniettemin valt er veel te genieten van zijn werk, en hoop ik dat het boek voor de lezer enige informatie en ontspanning zal brengen.

Zaandam, 20 januari 2026

Drs. Wilmar Taal

1 Kabouters in de Nederlandse Volksverhalen

Als je in een gezelschap van volwassenen begint over 'kabouters', dan denken de meeste mensen aan de vrolijke mannetjes die op paddenstoelen heen en weer wippen, of de olijke appelwangen van de kabouter die door Rien Poortvliet op schilderachtige wijze is afgebeeld op de teksten van Wil Huygen. Het zijn vriendelijke wezentjes, met een liefde voor alles dat leeft, bloeit, blaait en beweegt, wiens grootste vijand de trol is en die woont in een huisje onder een boomwortel of in een paddenstoel. In de meeste tuinen zijn wel plastic varianten van deze wezentjes te vinden, of anders van aardewerk, voorzien van een hengeltje, een stuk tuingereedschap of met een middelvinger omhoog, zoals ze in Polen langs de weg worden verkocht. Anderzijds zijn kabouters gewilde figuren voor milde tot grove grappen, zoals in de stripverhalen van Dirkjan, geïllustreerd door Mark Retera, of zelfs de ranzige kabouters in de strips van Joop Klepzeiker, geïllustreerd door Eric Schreurs. Een variant op deze sprookjeskabouters is het stripfiguur Paulus de Boskabouter van Jean Dulieu, die met de dieren kan praten en allerlei avonturen beleeft. Mijn persoonlijke favoriet is de toepassing van de kabouter door Theo en Thea, een satirisch kinderprogramma van Arjan Ederveen en Tosca Niterink, waarin een kabouter rectaal wordt ingebracht om poliepen in de darmen te bestrijden. Het maakt in ieder geval één ding duidelijk: kabouters zijn iets om over te lachen, en niet om serieus te nemen. Kabouters, dat zijn onderwerpen voor *kinderen*.

Wie de moeite neemt om de Nederlandse folklore te bestuderen, komt er al snel achter dat de kabouters waarover gesproken wordt in *sagen*, een heel andere indruk wekken dan de kabouter van Poortvliet met de appelwangetjes. Deze

kabouter eist respect, en krijgt hij dat niet, dan heeft dat consequenties. Dat wil niet zeggen dat de kabouter ronduit afschrikwekkend is, het wil zeggen dat er spelregels bestaan die omschrijven hoe je met een kabouter moet omgaan. *Zodra de mens over taal beschikte, is hij niet alleen gaan praten, maar ook gaan vertellen*¹, wat in principe aangeeft dat verhalen een sociale functie vervullen: zij proberen een verklaring te geven voor bepaalde gebeurtenissen, maar door ernaar te luisteren zorgen verhalen ook voor verbinding binnen een gemeenschap van mensen. Hoe de kabouter daarin zijn plaats heeft gekregen, is niet helemaal duidelijk, maar er zijn aanwijzingen dat het hier gaat om een zeer oud figuur dat zijn plaats heeft gekregen binnen de mythologie van de mensheid. De kabouter kan in deze verhalen een verklarende functie hebben, bijvoorbeeld als je je potten en pannen buiten zet, dat je ze de volgende ochtend blinkend schoon op de drempel aantreft: uit dankbaarheid dat de kabouter dit mocht lenen, heeft hij de pannen grondig gereinigd. Maar de kabouter kan ook tot een moreel voorbeeld dienen of een waarschuwende functie hebben, zoals in de sage van de vijf ‘aardmannetjes’ te Renswoude, die een vader en zoon zwijgend passeren, maar de vader ziet het als een teken van waarschuwing. Als zij later een beekje moeten oversteken met behulp van een primitieve brug in de vorm van een boomstam, kijkt de vader eerst of deze wel veilig is, omdat het water sterk is gestegen. De boomstam blijkt los te liggen, en de vader dankt de kabouters voor de waarschuwing, en neemt een omweg.² In dit eerste hoofdstuk zullen we de plaats van de kabouter in de Nederlandse volkscultuur aan een nader onderzoek onderwerpen.

¹ Theo Meder, *De magische vlucht. Nederlandse volksverhalen uit de collectie van het Meertens Instituut*, Bert Bakker, Amsterdam, 2000, p. 11

² J.R.W. Sinninghe, *Utrechtsch Sagenboek*, W.J. Thieme & CIE, Zutphen, 1938, p. 177

1.1 *De overeenkomsten tussen kaboutersagen en Keltische glasvondsten*

Kaboutersagen lijken voornamelijk voor te komen in de zuidelijke provincies van Nederland, althans als we Jacques Sinninghe moeten geloven. Kabouters zien we voornamelijk in Limburg, Noord Brabant en Zeeland, hoe noordelijker wij komen, des te zeldzamer de kabouters worden. In het *Utrechtsch Sagenboek* uit 1938 zien we nog maar twee kaboutersagen, in het *Geldersch Sagenboek* staan er vier, in het *Drentsch Sagenboek* staat er geen één. Datzelfde geldt ook voor Overijssel, waar Sinninghe spreekt over *dwergen*, maar voor de gemiddelde Nederlander is dat één en hetzelfde. Toch zijn dwergen, zeker binnen de *Germaanse mythologie* heel andere wezens dan de kabouters. Dwergen worden meer in verband gebracht met mijnwerkzaamheden en met het smeden van de daaruit gewonnen metalen. De kabouters zijn eerder bewakers van deze kostbaarheden. De zuidelijke Nederlanden kennen dus de meeste kaboutersagen, en elke provincie heeft ook een eigen type kabouter. In Limburg zien we voornamelijk kabouters die hun hulp aanbieden in ruil voor voedsel, en een terugkerend thema is het uitlenen van potten en pannen aan de kabouters, die daarin hun voedsel koken en het keukengerei de volgende ochtend blinkend schoon achterlaten op de drempel van degene die de pannen heeft uitgeleend. In Noord Brabant zijn de kabouters ook hulpvaardig, maar je moet niet denken dat je ze kunt bespieden terwijl zij hun klusjes uitvoeren: meer dan eens wordt er opgetekend dat de kabouters, zodra zij merken dat zij bespied worden, de nieuwsgierige blind maken aan het oog waarmee ze door bijvoorbeeld het sleutelgat hebben zitten koekeloeren. In Zeeland zijn kabouters gevreesd omdat zij je kunnen meelokken en ervoor zorgen dat je verdwaald raakt. Dit laatste vertoont zeer veel overeenkomst met de *Britse kabouters*, die argeloze bezoekers van de heide ook kunnen laten verdwalen, dan heet het *pixie-led*: de kabouters brengen je

zodanig in de war dat je constant in hetzelfde cirkeltje blijft rondlopen. Het overkwam iemand die op het land aan het werk was, en vervolgens zijn weg uit zijn eigen velden niet meer kon terugvinden. Er is wel iets tegen te doen:

[...] she once knew a man who, one night, could not find his way out of his own fields, all he could do, until he recollected to *turn his coat*; and the moment he did so, he heard the Pixies all fly away, up in the trees, and there they sat and laughed. Oh! How did they laugh! But the man then soon found his way out of the field.³

Dit is afkomstig uit een *Engelse* kaboutersage, opgetekend door Thomas Keightley, maar hoe komt een Engels verhaalelement nu terecht in een *Zeeuwse* kaboutervertelling? Het is goed mogelijk dat beide vertellingen eenzelfde bron hebben. Deze bron kan bijvoorbeeld een beschaving zijn die ooit zowel in Engeland als op het Europese vasteland hebben geleefd, en een volk waarvan wij weten dat ze in ieder geval in de buurt van de zuidelijke Nederlanden zijn geweest, en die ook op de Britse eilanden zijn aangetroffen, namelijk de *Kelten*. Wil dit nu zeggen dat er in Zeeland ooit Kelten hebben gewoond? Dat kunnen we niet met zekerheid zeggen, maar het is wel mogelijk dat Kelten handel hebben gedreven met de vroege Zeeuwen, en dat op deze wijze volksverhalen zijn verder verteld. Toch lijkt de taal net een ander verhaal te vertellen: veel van de eigen-namen en plaatsnamen in Nederland lijken enige sporen van Keltische oorsprong te verraden: Nijmegen is bijvoorbeeld afgeleid van *Neumagen*, wat Keltisch van oorsprong is.⁴ Het treffendst zijn de vondsten van glazen armbanden en ringen, waarbij de meeste rondom Nijmegen zijn gevonden in het riviereengebied, en dat zou erop kunnen wijzen dat daar een productiecentrum is

³ Thomas Keightley, *Gnomes, Fairies, Elves and Other Little People*, Avenel, London, 1978, p. 300

⁴ Leo Verhart, *Op zoek naar de Kelten. Nieuwe archeologische ontdekkingen tussen Noordzee en Rijn*, Matrijs, Utrecht, 2006, p. 50

geweest, waar veel Keltisch glaswerk is vervaardigd. Een tweede belangrijk gebied is te vinden in Midden Limburg, zo rond Roermond, en dan zitten we ook in het gebied waar veel kabouterverhalen terug te vinden zijn. Het is aantrekkelijk om een verband tussen de twee te zien, die ook nog eens het 'Britse karakter' van de kabouterverhalen uit de Zuidelijke Nederlanden kan verklaren. Want de kabouterverhalen in Gelderland vertonen weer meer trekken van de *Germaanse* kaboutercultuur: de Kuba Walda, oftewel de huisbewaarder:

Deze kabouter is een "spiritus familiaris", die in tegenstelling tot andere huisgeesten, wier aanwezigheid geluk brengt, met de weerkerende, plagende dode te vergelijken is.⁵

Maar juist waar we een concentratie van Keltisch glaswerk zouden verwachten, in de provincie Zeeland, daar zien we maar drie vindplaatsen. Dit kan erop wijzen dat Keltisch glaswerk daar puur een *handelsobject* is geweest, en dat bepaalde kabouterverhalen door de handelaren zijn verspreid in het Zeeuwse landschap, het is evengoed mogelijk dat Keltisch glaswerk weldegelijk door Kelten in de Zuidelijke Nederlanden zijn geproduceerd, maar dat er door archeologen nog niet heel veel van teruggevonden is. De Keltische oorsprong van de kabouterverhalen in de zuidelijke Nederlanden is in ieder geval een opwindende hypothese, die eens nader onderzocht zou kunnen worden.

1.2 Kabouters in Gelderland

Hoewel we het gros van de kaboutersagen in Nederland met name in De Peel en omstreken kunnen vinden, en ook in het Brabantse en Zeeuwse land, ziet Eldermans een grote concentratie van kabouterverhalen in de omstreken van

⁵ J.R.W. Sinninghe, *Gelders Sagenboek*, W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1975, p. 8

Nunspeet, maar als we de folkloristen van de late negentiende eeuw en vroege twintigste eeuw raadplegen, dan komen we niet veel verder dan Vierhouten, waar een sage handelt over Zwartbaardkabouters die in de Bonenberg wonen, een berg net buiten het dorp langs een weg die naar Elspeet leidt. Op deze heuvel zag men soms zwartbaardkabouters zitten die een vuurtje stoken. Lang geleden stond er een hut in de nabijheid van de berg, waarin een vader woonde met zijn zoon en een nicht van de jongen, die voor het huishouden zorgde. Zij leefden in armoede, maar toch waren de neef en nicht heimelijk verliefd op elkaar, maar de jongen weet niet hoe hij zijn grote liefde kan onderhouden zonder geld. De vader deelt die zorgen, want hij vreest op het einde van de zomer dat er een barre winter aankomt, en hij weet niet hoe zij deze moeten doorkomen. De zoon herinnert zich een rijke broer van zijn vader, die hij weleens zou kunnen bezoeken. Vader en nichtje vinden dat geen goed idee: de weg erheen is gevaarlijk, rovers en wilde dieren vormen een bedreiging, maar de jongen zegt de weg goed te kennen en laat zich niet van de wijs brengen. De volgende ochtend staat het meisje op om koffie en boterhammen voor haar neef te maken, die hij kan meenemen op zijn reis. Het is echter nog nacht, want de volle maan schijnt, maar het meisje lijkt het niet door te hebben. Ze wil een vuur stoken voor de koffie, maar dat lukt niet. Als zij naar buiten kijkt, ziet zij de Zwartbaardkabouters rond hun vuur zitten. Zij pakt de kolenschop en loopt naar ze toe om te vragen of zij enkele gloeiende kooltjes van hun vuur mag hebben, zodat zij het vuur in de keuken snel aan heeft. De oudste kabouter zegt tegen haar: *Neem!* Zij schept enkele kooltjes en loopt terug naar de keuken, maar de kooltjes doofden uit voordat zij bij het haardgat was. Ze liep nogmaals naar de kabouters en vroeg weer om enkele gloeiende kooltjes. *Neem!* zeiden de kabouters, maar weer was zij niet snel genoeg bij de keuken, en de kooltjes doofden uit op haar kolenschop. Zij keerde zich voor de derde maal tot de

kabouters, en de leider van de Kabouters zei: *Dit is je laatste kans. Neem!* Maar aangekomen in de keuken doven de kooltjes weer uit, en als zij naar buiten kijkt, zijn de kabouters verdwenen en slaat de klok één uur in de nacht. Dan begrijpt zij het: het spookuur loopt van middernacht tot één uur, en bij Volle Maan wordt het helemaal bijzonder. Het meisje gaat terug naar bed om toch nog een paar uurtjes te slapen.

Als zij de volgende ochtend de boterhammen en koffie wil maken voor haar neef, lukte het weer niet om het haardvuur aan te krijgen, er ligt namelijk iets hard in de haard, en zij vraagt zich af of dit de kooltjes van de kabouters zijn. Als haar neef de keuken binnenkomt, vraagt hij wat er in de haard ligt. Zij vertelt het verhaal dat zij midden in de nacht was opgestaan om broodjes en koffie voor hem te maken en dat ze bij de Zwartbaardkabouters om kooltjes had gevraagd om het haardvuur aan te steken. De jongen is verbaasd: waarom staat ze midden in de nacht op om broodjes en koffie voor hem te maken? Zij geeft toe dat zij gevoelens voor hem koestert, de neef geeft verbouwereerd toe dat hij hetzelfde voor haar voelt. Gelukkig zoals zij zich voelen, zegt hij toe na zijn terugkeer met zijn vader te gaan praten en dat ze daarna zullen trouwen. Dan valt een vroege zonnestraal op de klomp in de haard, en dat glanst als goud. De jongen hoeft nu niet meer op reis, en ze kunnen trouwen.

Zo zijn die Zwartbaardkabouters; en wie in geldnood zit of komt, kan zijn geluk beproeven op de Westhelling van die Vierhouter berg, bij volle maan, 's nachts tussen twaalf en één uur. Maar... het heet, dat men alléén door de Zwartbaarden wordt geholpen als men met edele bedoelingen steun en uitkomst zoekt, in medegevoel voor anderen.⁶

Maar in datzelfde Vierhouten kunnen de kabouters ook minder vriendelijk zijn, zoals een weduwe heeft ondervonden die

⁶ Jan I. de Boer, *Veluwse vertellingen*, J.A. Boom & Zoon, Meppel, z.j., pp. 28-34

bessen plukt om in haar levensonderhoud te voorzien. Terwijl zij een rijk bosbessenveld heeft gevonden, wordt zij aangevallen door kabouters die op haar rug en schouders springen om haar te plagen. Zij was woedend en zou hen de gemene plagerij betaald zetten! Haar volle mand met bosbessen was zij verloren doordat er tijdens de worsteling zand in haar ogen was gekomen, en verbitterd keert zij naar huis terug. Onderweg hoort zij gehuil van een kind, en het bleek een kabouterkind te zijn die een doorn in zijn voet had, en toonde de gewonde voet aan de vrouw. Hoewel ze de kabouters hun streken betaald wilde zetten, overwon haar moederhart en verzorgde zij het voetje van het kabouterkind. Maar in het struikgewas keken de plagende kabouters toe, en kregen wroeging, omdat zij vergevingsgezindheid had getoond naar het kabouterkind. Als de vrouw thuiskomt, komt een van haar kinderen naar buiten om te vragen of zij bosbessen heeft. Ze zegt dat ze die is verloren omdat ze door kabouters geplaagd is. 'Nou', zegt haar kind, 'dat hebben ze weer goed gemaakt. Ze kwamen heel veel bosbessen brengen, voor onze moeder, omdat zij goed is.' Het waren zoveel bessen, dat zij er flink geld mee kon verdienen om alles te kopen wat haar kinderen nodig hadden.⁷

De bekendste kaboutersage op de Veluwe is wel die van Echo en de aardman, welke zich afspeelt in de buurt van Hoog Soeren, waar zich ook de Pomphul bevindt, een klein ven in een bos waar de overlevering zegt dat daar de Alven, een andere naam voor kabouters, op de Walpurgisnacht en de nacht van Allerzielen hun vergaderingen houden.⁸ Aan de andere zijde van de Amersfoortse weg, die tussen Voorthuizen en Apeldoorn loopt, ligt de Echoput. Deze put verwijst naar de dochter van Aarde en Lucht, Echo genaamd, een ontzettend mooi meisje dat graag door het bos dwaalde, en dat valt de aardman onder de

⁷ Ibid., pp. 125-127

⁸ Hans den Haan, *Toeristische sagengids van de Veluwe. Zelf op zoek naar de geheimzinnigste plekjes op de Veluwe*, Het Goudhaantje, Nijkerk, 2007, pp. 58-59

Aardmansberg ook op. Hij is betoverd door haar schoonheid en wenst met haar te trouwen. Maar de aardman is een chagrijnig stuk vreten, en dat weet Echo niet. Zij is niet veel gewend, dus als de aardman zijn vriendelijkste gedrag toont, en zich van zijn charmante kant laat zien, is zij vrij snel over te halen om met hem te trouwen. Ze gaat bij hem wonen, onder de grond in de Aardmansberg, maar al snel blijkt dat de aardman zijn toneelspel niet kan volhouden. Echo is gewend veel te praten, maar de aardman wil stilte in huis, en op den duur sluit hij haar op in de keuken, waar zij stil moet zijn op straffe van de dood. Daar kwijnt Echo weg, maar als je vandaag nog op de Aardmansberg komt, kun je Echo zelf nog vragen stellen, en zij zal antwoorden:

“Hoe heette uw vader, dien ge zijt ontvlucht?” En ze zal u antwoorden: “Lucht”. “Hoe heette de moeder die je baarde?” “Aarde”. “Hoe was de Aardman toen ge met hem zijt getrouwd?” “Oud”. “Houdt je van hem ja of neen?” “Neen”.⁹

Jacques Sinninghe heeft ook enkele kaboutersagen opgetekend. Een speelt zich af in een olieslagerij genaamd ‘de Vijf Zinnen’, die zich ooit aan de Bergstraat in Arnhem heeft bevonden. In dit pand spookte een kabouter die ‘het oliemenneke van Bisdom’ werd genoemd, omdat de olieslagerij eigendom was van Wijckerhold Bisdom. Dit kaboutertje spande ’s nachts de paarden in en liet ze lopen tot ze uitgeput waren, zodat de knechten die ’s morgens binnenkwamen om aan het werk te gaan, de dieren sidderend en afgepeigerd in de stal aantreffen. Er viel niets meer met ze te beginnen. De knechten durfden ’s nachts ook niet de olieslagerij binnen te gaan, omdat ze het oliemenneke vreesden. Ze roepen ten einde raad de hulp van een geestelijke in, die de strijd met het oliemenneke aanging, en

⁹ Gust. Van de Wall-Perné, *Veluwsche Sagen*, Sirius en Siderius, Den Haag, 1993, p. 54

het was een zware strijd, want de volgende ochtend kwam de geestelijke vermoeid en bezweet naar buiten. Hij weet het oliemenneke te verdrijven tot aan de Haspel, en beval hem dat hij niet dichterbij Arnhem mocht komen dan een hanentred per jaar.¹⁰

In vroegere jaren ging Sprokkelmans Willem met zijn kar van Borkelo naar Deventer, en vertrok midden in de nacht zodat hij 's morgens vroeg op de Brink zou arriveren. Hij had een zware vracht, dus spande hij twee paarden voor de wagen. Maar aangekomen in Nettelhors bleven de paarden staan en weigerden verder te lopen. Hoe hard Willem de dieren met de zweep ervan langs gaf, ze verroerden geen been. Ten einde raad gaat hij maar duwen tegen het wiel, maar ook daarin is geen beweging te krijgen. Hij voelt onder het wiel en daar vindt hij een grote kei, als hij deze weghaalt ligt er een klein doodgedrukt aardmannetje onder. Gevraagd naar de grootte van het mannetje, zei Willem "zo groot als een hagedis".¹¹

Wat opvalt aan de verhalen is dat ze grotendeels gaan over wezentjes waarvoor men angst voelt, niet alleen de mensen, maar ook bijvoorbeeld de paarden. Dat wil niet zeggen dat er geen vriendelijke kabouters bestaan, aldus Sinninghe, hij stelt dat

de hulpvaardige, gezellig samenlevende kabouters ook in Gelderland bekend¹²

zijn. Zo zijn er in Kerkdriel kabouters bekend die in de Aberghump wonen, een heuvel in de Laarstraat. 's Nachts karnen deze kabouters boter en voederden zij de koeien en paarden.¹³

¹⁰ J.R.W. Sinninghe, *Gelders Sagenboek*, W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1975, pp. 7-8

¹¹ *Ibid.*, pp. 8-9

¹² *Ibid.*, p. 8

¹³ *Ibid.*

In het lijvige *Sagen en Sproken van het Oude Gelre* tekent Johan A. Slempekkes geen kaboutersagen op, maar hij heeft wel twee lemma's die zich met het kleine volk bezighouden: aardmannetjes en kabouters. Aardmannetjes zijn verwant aan kabouters, klein, ineengedrongen van gestalte met een dik hoofd en een oud uitziend gezicht. Zij hebben slimme ogen en een grijze baard en dragen een nevelkap over het hoofd. Ze zijn zachtaardig van karakter: ze belonen het goede, maar konden ook diefachtig en wraakzuchtig zijn. Zij zijn bedreven in het smeden: zij hebben Wodan's speer gesmeed, maar ook de hamer van Donar. In bergachtige streken werken zij ook als mijnarbeiders. Zij delven door dikke lagen steen op zoek naar ertsaders, maar ook verzamelen zij bergkristal, edelstenen, goud en zilver. Aardmannen moeten in het duister blijven, want zonnestralen doden hen.¹⁴ Dit verraadt een *Germaanse* of *Noordse* afkomst van dit type sagen, en zij vertonen zeer grote verwantschap met de dwergen uit de *Edda*. Zij zijn ook metaalbewerkers en hebben de wapenen van de goden voor hen vervaardigd. De kabouters, aldus Slempekkes, hebben het niet zo op wonen in de vrije natuur, zoals de Aardmannen, maar liever bij mensen in huis, waar zij 's avonds het haardvuur aansteken, en dan de schaduwen van de kabouters over de muren zien dartelen. Het zijn bezige mannetjes, want het werk dat onvoltooid is gebleven, maakten zij vaak in de nachtelijke uren voor de bewoners af. Maar ze konden zich ook plaagziek gedragen, dan imiteren zij mensen, maken hels kabaal in de nachtelijke uren en gooien met kalksplinters en steenbrokjes naar de bewoners van het huis. Je kreeg ze ook niet te pakken. En als ze eenmaal hun pesterige gedrag vertoonden, dan had je je handen vol aan ze: wat ze gesloopt hadden in de nacht, mocht

¹⁴ J.A. Slempekkes, *Sagen en Sproken van het Oude Gelre*, Thieme & Zoon, Zutphen, 1932, p. 261

je zelf herstellen, en ze deden helemaal geen klusjes meer voor je.¹⁵

Waar we in de zuidelijke Nederlanden met name een *Keltische* invloed lijken te zien in de kabouterverhalen, is de Veluwe meer doordrenkt van *Germaans* lijkende kaboutervertellingen, met name door de overeenkomst met de Germaanse huisgeest Kuba Walda, maar ook de overeenkomst met de dwergen uit de *Edda*. Verder lijken de kabouters in Gelderland ook wat meer plagerig te zijn dan hun zuidelijke burens, die hulpvaardiger lijken, maar zich ook geen knollen voor citroenen laten verkopen als zij zich betrappt voelen tijdens de nachtelijke klusjes die zij voor hun menselijke weldoeners uitvoeren. Laten we eens kijken wat voor verhalen er zijn opgetekend over de kabouters in Limburg en Noord Brabant, waar de twee provincies samenkomen in het gebied dat *De Peel* wordt genoemd.

1.3 *Kabouters in De Peel en Noord-Brabant*

Als er één streek in Nederland is waar je over de kabouterverhalen struikelt, dan is het De Peel, een moeras-, heide- en bosgebied dat zich uitstrekt over het zuiden van Noord Brabant tot aan het noorden van Noord Limburg. Veel kabouterverhalen en kabouterfolklore zijn juist daar te vinden. Wie zich in het centrum van het plaatsje Horst begeeft, zal al snel het standbeeld van Kabouter Wijsneus vinden, dat wil zeggen, als het niet weer ontvreemd is. De Peelkabouters omgeven Wijsneus, en hoewel het hier moet gaan om een *invented tradition*, is het wel een sfeertekening hoe men over kabouters denkt in Limburg. Kabouters worden dan ook gerespecteerd, zeker in het Limburgse deel van De Peel, omdat zij vaak helpen met het schoonmaken van pannen. Als je op de

¹⁵ Ibid., pp. 274-275

Heerlerheide, op een heuvel die de *Hetsemännekesberg* genoemd wordt, je vuile pannen achterlaat vergezeld van enkele vlaaien, dan poetsten de männekes ze zo blinkend schoon dat ze bijna nieuw leken.¹⁶ Maar niet alleen de potten en pannen krijgen een opknappbeurt, kabouters zijn ook zeer bedreven in het maken van *pijpjes*, waarvan je de vele pijpenkopjes nog in de bodem kunt terugvinden. Sinninghe stelt dat kabouters vaak worden vereenzelvigd met onze *voorouders*, wat weer wijst op een Noords aspect van de kabouterfolklore: in Denemarken en Zweden worden voorouders onder de drempel begraven van een huis of een kerk, zodat zij de *beschermgeest* van die plaats worden, een zogenaamde *Nisse*.

Maar heel vrolijk zijn de kabouters in De Peel ook niet altijd: je moet geen grappen met ze uithalen, want gevoel voor humor hebben ze niet:

Op een hoeve te Doenrade onder *Oirsbeek* was men gewoon rijstepap voor de auvermannetjes te koken en 's nachts voor hen klaar te zetten. Op 'n kwaaien dag wilde de knecht eens een grap met de ventjes uithalen en inplaats van brokken peperkoek, stopte hij versleten leeren lappen in den pot, die op het vuur stond. Daarna ging hij gnuivend boven het dampgat op den zolder liggen om den maaltijd van de kabouters te bespieden. De kleine gasten kwamen en aten, maar het scheen hen niet recht te smaken. "Wat zijn die brokken hard vandaag!" riep een van hen. "Wel," zei een ander, "dat is een poets van den knecht. Daar zit ie. Blaas 'm het licht uit!" Den anderen dag was de grappige knecht een oog kwijt.¹⁷

Ook in het werk van Pierre Kemp komen we kabouters tegen, maar dan in de benaming *auvermannetjes*. Daarin komen we ook de hulpvaardigheid van deze wezentjes tegen:

¹⁶ J.R.W. Sinninghe, *Limburgsch Sagenboek*, J.W. Thieme & Cie, Zutphen, 1938, p. 224

¹⁷ *Ibid.*, p. 227

Menig slordige huisvrouw maakte van deze gelegenheid gebruik, om 's zondags met blinkende potten en pannen te pronken, door ze 's zaterdagsavonds aan de Auvermannetjes in leen te geven.¹⁸

Ook bij Kemp zijn de kabouters niet altijd even vriendelijk. Zo veroorzaken zij graag twisten onder het dienende personeel van een huis of restaurant, en gingen hen dan vanaf een afstandje uitlachen.¹⁹ Een auteur die zich in de twintigste eeuw nog met kabouterwaarnemingen in De Peel heeft beziggehouden, is Ton van Reen, wiens boek *Klein Volk* gewag maakt van kabouterwaarnemingen binnen de grenzen van de moderne geschiedenis. Van Reen schrijft over kabouters die hij identificeert met kinderen die door mensen verstoten zijn, doorgaans kinderen met *Down-syndroom*, die 'het gezicht van de Duivel' hebben.²⁰ De kabouters zijn daarom *heidenen* en kunnen slecht tegen het gebeier van de kerkklokken, omdat zij het christendom zwaar verachten. Ook bij Van Reen kun je een transactie maken met een kabouter: je zet een pan voedsel neer bij het gereedschap dat je wil dat zij gebruiken, en de volgende ochtend is de pan leeg en de klus geklaard. Ook Van Reen heeft opgetekend dat je kabouters niet moet pesten:

Talrijk zijn de verhalen over mensen die de kabouters beloerden door een gat in den zolderplank of een sleutelgat en die hun nieuwsgierigheid met blindheid moesten bekopen.²¹

Ook in Noord-Brabant kennen ze dergelijke kaboutersagen, zoals dit voorbeeld uit Bergeik, waarin iemand door het sleutelgat gluurt om te zien wat de kabouters nu aan het uitspoken zijn, waarop ze de gluurder in de gaten krijgen en in hun kabouterspraak zeiden dat ze hem 'de oogen uit zouden

¹⁸ Pierre Kemp, *Limburgs sagenboek*, Leiter-Nypels, Maastricht, 1968, p. 153

¹⁹ Ibid., p. 155

²⁰ Ton van Reen, *Klein Volk*, De Geus, Breda, 2002, p. 42

²¹ Ibid., p.47

steeken'.²² Heel bijzonder is dat de Noord-Brabantse kabouters graag kattenvlees eten, terwijl in bepaalde delen van het kaboutermanuscript van J.H.W. Eldermans katten juist een *kabouterschrik* zijn, en ervoor zorgen dat kabouters niet in de buurt van je huis of tuin durven komen. Als iemand de kabouters een kat zou geven, dan voorspellen ze je de toekomst, want kabouters kunnen waarzeggen. Ze wisselen soms ook kinderen om, wat ook een meer Keltisch element is in de Noord-Brabantse kaboutersagen:

In het meenemen van wiegekinderen door deze kabouters zie ik het rudiment van de kinderverwisseling door dwergen (wechselkinder). De booze doodsaemonen halen het pasgeboren kind, dat uit hun rijk naar dat der menschen ontweek, terug en leggen er het kleine misvormde schepsel, dat hen uitteraard behoort, voor in de plaats.²³

Een belangrijke kaboutersage in Noord-Brabant betreft de dood van de kabouterkoning Kyrië, waarop alle kabouters de Duivelsberg in de buurt van Riethoven hebben verlaten. Ook te Hoogeloon is dat nieuws doorgedrongen, en dat de kabouters dit verhaal *tientallen jaren* plegen te vertellen aan elkaar. Ook in Oirschot dringt het verhaal door, waar enkele mannen een stem horen, die roept 'Oudeman! Oudeman! Zeg aan Abraham dat Kyrië dood is'. Het is kennelijk een belangrijke gebeurtenis, want ook te Eersel, Luiksgestel en Meereveldhoven moet het nieuws van Kyrië's overlijden worden gedeeld. De dood van Kyrië, of Kyria zoals die in Aalst genoemd wordt, heeft ertoe geleid dat de kabouters zijn verdwenen.

²² J.R.W. Sinninghe, *Noord-Brabantsch Sagenboek*, W.J. Thieme & Cie, Zutphen, z.j., p. 14

²³ *Ibid.*, p. 20

1.4 *Kabouters in het overige Nederland*

In Zeeuws-Vlaanderen kent men ook klein volk, maar niet zozeer onder de naam 'kabouter', maar meer onder de naam 'alf'. Een meer ondeugend, plaagzuchtig en misleidend creatuur, dat meer overeenkomsten lijkt te vertonen met de *Pixie* van de Britse eilanden dan met de soms hulpvaardige en vaak chagrijnige kabouters uit Noord-Brabant en De Peel. In Zeeuws-Vlaanderen kent men de uitdrukking *van den alf geleid*, wat overeenkomt met *being pixieled* in bijvoorbeeld Cornwall in Zuidwest Engeland. Als men in Zeeuws-Vlaanderen verdwaald was, zei men 'van den alf verleid' te zijn. Een meisje klopt 's avonds laat bij wildvreemden aan om hen huilend de weg naar huis te vragen. De remedie is anders dan op de Britse eilanden: in Zeeuws-Vlaanderen geeft men het meisje een lantaarn en slaan zij een kruisje om de alf te verjagen. In Cornwall moet je je jas binnenstebuiten aantrekken om de pixie te verwarren. En zo hebben alle kaboutersagen in Zeeuws-Vlaanderen iets te maken met mensen die de weg zijn kwijtgeraakt, of die 'voor hun ogen' de omgeving zodanig zien veranderen, dat ze niet meer weten waar zij zijn. In Ierseke zien we een ander type kabouterverhaal, dat meer overeenkomt met het gedrag van *elfen*: een jongeman wordt door elf kleine mannetjes met grijze baarden opgetild, meegenomen naar een weide waar hij moest dansen tot hij erbij neerviel. De volgende ochtend zag hij een donkergroene cirkel in het gras, waar hij met de kabouters de hele nacht heeft gedanst.²⁴ Sinninghe ziet ook een verband met Keltische mythologie:

Dit is een Keltische gedachte: de vrolijke dans en zang der lichte gevleugelde fairies kon slechts door een volk gedacht zijn, in wier mythologie en sagen, muziek en dichtkunst zulk een rol spelen.²⁵

²⁴ J.R.W. Sinninghe, *Zeeuwsch Sagenboek*, W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1933, p. 19

²⁵ *Ibid.*, p. 21

Hoe noordelijker wij komen, des te schaarser worden de vertellingen over kabouters. Zo weet Sinninghe in Utrecht nog maar twee kaboutersagen te registreren, waarvan eentje ons bekend in de oren zal klinken: de pijpenkopjes die opgegraven worden en aan kabouters worden toegeschreven. Het andere verhaal gaat over de vader die met zijn zoon buiten Renswoude een vijftal kabouters ontmoet, dat aan het begin van dit hoofdstuk is verteld.²⁶ In de Zaanstreek kent men de *nachtwerkertjes*, een soort kaboutervolk dat in de dakspanten van huizen en molens leeft en als een soort *spiritus familiaris* dienen, ook wel vergelijkbaar met de Germaanse *Kuba Walda*.

De *sagenkabouter* is dus een heel ander wezen dan de *sprookjeskabouter*, waaronder ook de kabouter van Rien Poortvliet en Wil Huygen kan worden verstaan. Waar de eerste de mens behoorlijk wat schrik kan aanjagen, is de tweede een olijk uitziend mannetje (of vrouwtje) met appelwangen, een blauw hesje, een bruine broek en een rode puntmuts, die graag dieren helpt, op de vlucht gaat voor trollen en in een huisje tussen de boomwortels leeft. In het werk van J.H.W. Eldermans zullen we te maken krijgen met kabouters die meer te typeren zijn als de *sagenkabouter*, een onverschillig, soms chagrijnig of zelfs treiterlustige entiteit die voor problemen kan zorgen, en waartoe je bepaalde afweermiddelen nodig zult hebben. Maar het is niet duidelijk of deze afweermiddelen uit één of andere *traditie* voortkomen, of uit de duim gezogen zijn door J.H.W. Eldermans?

²⁶ J.R.W. Sinninghe, *Utrechtsch Sagenboek*, W.J. Thieme & Cie, Zutphen, 1938, p. 177

2 J.H.W. Eldermans en de kabouters

Johannes Hendrik Willem Eldermans (Jan) wordt op 23 april 1904 geboren als de oudste zoon van Hendrik Willem Eldermans, een treinconducateur voor de Staatsspoorwegen en Gerharda Christina Hekkers (Grada) te Enschede. Na een jaar wordt Hendrik overgeplaatst naar Leeuwarden, waar zij in het buurtschap Huizum gaan wonen, twee jaar later verhuizen zij naar Rotterdam, waar Hendrik een betrekking krijgt als hoofdconducateur. In Rotterdam breidt het gezin zich verder uit: in 1910 wordt er een dochter geboren, Petronella Gerharda Christina (Nel) en in 1913 volgt Hendrik Willem (Henk). Het is niet bekend waar Jan Eldermans naar school is gegaan, wel dat hij in 1920 wordt toegelaten in het Instructiebataljon te Kampen om daar de opleiding tot onderofficier te volgen. Eldermans komt echter binnen buiten de normale opkomstdata, wat doet vermoeden dat er een disciplinaire reden aan ten grondslag ligt. Zijn grootvader Johannes Eldermans heeft zijn hele leven als onderofficier gediend in het leger, en zal wel enige invloed hebben uitgeoefend om de rebelse tiener in een meer gedisciplineerde omgeving te krijgen. In 1921 wordt Jan bevorderd tot korporaal, maar zijn rebelse gedrag leidt ertoe dat hij in augustus 1922 uit het leger wordt verwijderd 'wegens wangedrag'. Hij schrijft zich nog snel in voor het nieuwe jaar aan de Kweekschool voor Lichamelijke Opvoeding in Den Haag, maar na vijf jaar haalt hij zijn examen niet, en moet hij noodgedwongen aan het werk. Wel heeft hij zijn toekomstige echtgenote Diek Callenbach ontmoet, met wie hij op 31 oktober 1928 in het huwelijk treedt. Eldermans krijgt een baan als archiefbewaker in het Stadsarchief, en hij stroomt door naar de functie van conciërge en boekbinder, waartoe hij de dienstwoning boven het archief mag bewonen. Daar wordt op 25 oktober 1930 zijn eerste dochter Louise geboren.

In 1931 verlaat Eldermans het Rotterdamse stadsarchief om aan de slag te gaan als reclasseringsambtenaar bij het Genootschap voor Zedelijke Verbetering van Gevangenen, en het gezin verhuist naar de Van Lansbergenstraat in het Haagse Bezuidenhout. Vijf jaar lang weet hij deze functie uit te oefenen, totdat bezuinigingen hem noodzaken te solliciteren naar dezelfde functie in Almelo. Eind 1936 verhuist het gezin naar het Twentse plaatsje, waar zij aan de Ootmarsumsestraat 99 komen te wonen in een vrijstaand huis. Het is met name hier in Twente dat Eldermans zeer veel tijd spendeert in de omgeving om zoveel mogelijk gegevens te verzamelen over kabouters. De vraag is dan waar deze fascinatie precies vandaan komt, en die kan Eldermans zelf het beste beantwoorden.

2.1 *Nunspeet*

In de vroege jaren van de Twintigste Eeuw is het Noord-Veluwse dorpje Nunspeet behoorlijk in de mode in Rotterdam. Niet alleen heeft de Rotterdamse Bank daar een eigen vakantiepark laten bouwen, maar Rotterdamse havenbaronnen zoals Anton Kröller, Georg Daniël van Beuningen en François Molijn vertrekken naar de Veluwe om daar hun buitenverblijven te bouwen: Kröller doet dat net buiten Otterlo, Van Beuningen bouwt zijn Noorderheide in Vierhouten en Molijn vestigt zich in Nunspeet, waar hij zijn *Veluvine-verffabriek* opent. Voor menig Rotterdammer is Nunspeet een bestemming om te gaan wandelen, of zelfs even vakantie te houden, en vanaf 1916 komt de familie Eldermans met enige regelmaat in het Veluwse dorpje. Hendrik heeft dan een nieuwe betrekking gevonden bij de Handelshogeschool, waar Grada met ijzeren hand de koffiekamer regeert. Hendrik heeft ook een talent voor kalligrafie, en als bijverdienste kalligrafeert hij de diploma's voor de studenten, en krijgt Grada weleens fooi in de koffiekamer, wat zij opsparen om in 1924 zelf een huisje te

kunnen laten bouwen in Nunspeet. Dit huisje staat langs de spoorlijn Amersfoort-Zwolle, op het kruispunt tussen het Groenelaantje en de Belvédèrelaan. Het huisje wordt *Gerharda* genoemd. Hendrik en Grada hebben een slaapkamer op de begane grond, Jan en zijn broertje Henk delen een slaapkamer op de eerste verdieping, Nel heeft haar eigen kamer en er is nog een kamer voor een dienstbode. Op de begane grond bevindt zich ook een keuken met een toilet. Aan de andere kant van het spoor bevinden zich uitgestrekte bossen waarin goed gewandeld kan worden.

Figuur 1 Het vakantiehuisje Gerharda in Nunspeet

Het voordeel van een eigen vakantiehuisje is dat je het hele jaar daar kunt verblijven, en als de familie Eldermans in de herfst of winter naar Nunspeet gaat, hebben zij brandstoffen nodig. Deze zijn in het dorp te koop bij Gerrit Zwakenberg, een verwant van de eigenaars van het hotel *De Roskam*, welke in het centrum van Nunspeet tegenover de kerk te vinden is. Eldermans schrijft hierover aan

pater M.J. Reinhoudt het volgende:

Wat ik omtrent de genoemde Zwakenberg weet is uitsluitend gebaseerd op herinneringen uit de jaren 1922 tot, naar ik meen,

1935. Mijn ouders bezaten in die tijd een zomerhuisje te Nunspeet – de “Gerharda”, gelegen aan het Groenelaantje. Woonachtig te Rotterdam, verbleven wij vrij veel te Nunspeet, niet slechts ’s zomers, maar in alle jaargetijden, hetgeen met zich meebracht, dat wij in Nunspeet ook regelmatig brandstoffen behoefden. Deze werden dan besteld bij en in persoon geleverd door Zwakenberg, die in het dorp woonde in een klein huisje, gelegen aan de Dorpsstraat, achter het erf van de thans nog bestaande “Roskam”. De man was familie van de eigenaar (of eigenares?) van de “Roskam”. Zwakenberg – de brandstoffenleverancier- had in die tijd de naam een “schraper” te zijn, een “potter” en een “duitendief”.... Hij gold als een man die een “armoedige indruk”, maar “echt wel een paar dubbeltjes achter de hand” had. Ik herinner mij hem als een vrij lange, magere kerel, enigszins gebogen lopend en gekleed in een – altijd versleten, maar “hele” en “schone” pillowse of Manchester broek en een blauwe werkkiel, altijd blootshoofds en op klompen. Ik herinner mij niet hem ooit in een regen- of winterjas te hebben gezien. Hij had een zéér onverzorgd gebit in een gezicht dat gemakkelijk lachte, zij het, zo herinner ik mij altijd op de grens van onderdanigheid en listigheid. De man kon leuk, zelfs geestig vertellen over “oud Nunspeet” en de “oudere Nunspeetse bevolking”, over “de notabelen” vooral. Zwakenberg was gedurende vele jaren koetsier geweest, “reed voor de rijkelui”.- Zijn brandstoffen bracht hij rond, gestapeld op een zeer oude, gammele fiets, die hier en daar met ijzerdraad was gerepareerd en waarmee hij vaak dwars door ’t bos reed, “liever door bos en veld dan over de wegen.” Het was voor hem geen bezwaar voor één bestelling een aantal keren heen en weer te rijden. ’s Mans leeftijd durf ik niet te schatten, hij was “oud”, beduidend ouder dan mijn ouders toen waren. Deze beklagden hem wel: “zo’n oude kerel die nog zó met die brandstoffen in de weer was”....

In de hiervoor genoemde periode ontving mijn vader – toen een “vijftiger”- in de “Gerharda” wel bezoek van Nunspeetse relaties,